

СПЕЦИФІКА ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ В РІВНІ УРБАНІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Омельченко Н.В.,
асистент кафедри соціально-
економічної географії
(Херсонський державний уні-
верситет)

*Статтю присвячено короткому аналізу урбанізаційних тенденцій і динаміки основних показників урбанізації в Україні та Херсонській області. Акцентовується увага на кількісному характері урбанізації, де основним показником виступає частка міського населення. Констатовано значну територіальну диференціацію в частці міських жителів за районами Херсонської області. **Ключові слова:** урбанізація, міське населення, місто, селище міського типу, Херсонська область.*

*Статья посвящена краткому анализу урбанизационных тенденций и динамики основных показателей урбанизации в Украине и Херсонской области. Акцентируется внимание на количественном характере урбанизации, где основным показателем выступает доля городского населения. Констатируется значительная территориальная дифференциация доли городских жителей по районам Херсонской области. **Ключевые слова:** урбанизация, городское население, город, поселок городского типа, Херсонская область.*

Omelchenko N. SPECIFICITY AND REGIONAL DIFFERENCES IN THE DEGREE OF URBANIZATION (ON THE EXAMPLE KHERSON REGION). This article is devoted to a brief analysis of urbanization tendencies and dynamics of major indicators in Ukraine and in Kherson region. Attention is focused on the quantitative nature of urbanization, where the main indicator is the share of urban population. The significant territorial differentiation of urban population share in Kherson region is underlined. **Key words:** urbanization, urban population, city, small town, Kherson region.

В Україні протягом багатьох років відбувалося прискорене зростання міст і збільшення абсолютної кількості (а також частки) міського населення. Досить тривалий час цей процес в Україні визначався своїми особливостями, зокрема, інтенсивною індустріалізацією в 1930-ті роки, яка значно прискорила темпи міграції сільського населення до міст, стала поштовхом до виникнення багатьох міст на території України [6]. Усі ці процеси, пов'язані зі збільшенням частки міського населення, розвитком окремих поселень і перетворенням їх на міські, взагалі підвищенням ролі міст у житті людей, об'єднуються в єдине поняття «урбанізація». Як соціально-економічний процес урбанізація проявляється в зростанні

окремих населених пунктів, концентрації населення в них, розширенні функцій поселень та їх збільшенні (особливо у великих містах), поширенні міського способу життя на всю мережу поселень.

Станом на 1 січня 2014 року 68,98% населення в Україні проживає в містах, тобто рівень урбанізації України на сьогодні є досить значним. Якщо порівняти ці дані з роками початку індустріалізації, то з'ясуємо, що показник урбанізації зріс майже вдвічі [4].

Також важливо відмітити, що збільшення чисельності міського населення супроводжувалося як зростанням його кількості в містах, які вже існували, так і виникненням нових міст, перетворенням на міські сільських населених пунктів,

входженням прилеглих сіл до міст, що швидко зростають. Згідно з рисунком 1 кількість міст в Україні постійно зростала; безумовно, при цьому необхідно врахо-

увати той факт, що статус міста присвоюється, як правило, назавжди. Якщо в 1989 році в Україні було 434 міста, то в 2014 – 460.

Динаміка зростання кількості міст в Україні (1989, 2000, 2014 роки)

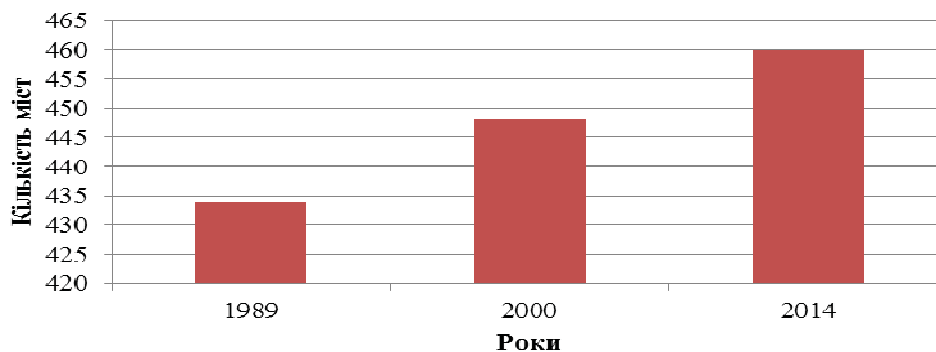

Рис. 1. Динаміка зростання кількості міст в Україні

Примітка: складено автором за матеріалами «Статистичного щорічника Херсонської області за 2013 рік» [7]

Важливо відмітити, що в динаміці числа селищ міського типу – міських поселень, які за функціональним призначенням у загальній системі адміністративно-територіального устрою України посідають проміжне місце між сільськими населеними пунктами та містами, проте в обліку населення належать до міського, – ми

бачимо зовсім протилежну картину. З роками кількість селищ міського типу зменшувалася завдяки отриманню статусу міста цими поселеннями та переходу їх на новий рівень, що у свою чергу також свідчить про зростання рівня урбанізації (див. рисунок 2).

Динаміка зменшення кількості селищ міського типу в Україні (1989, 2000, 2014 роки)

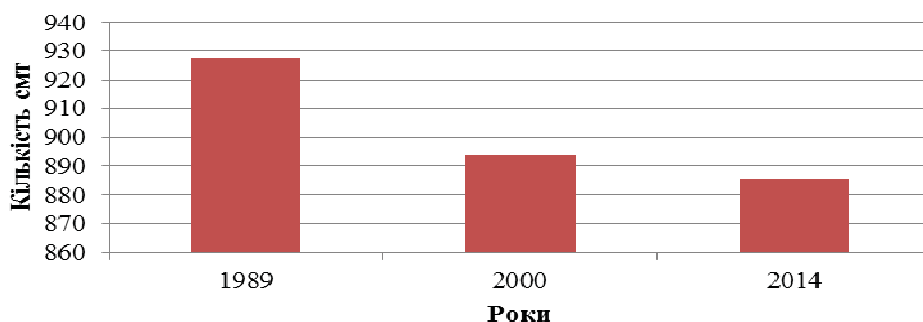

Рис. 2. Динаміка зменшення кількості селищ міського типу в Україні

Примітка: складено автором за матеріалами «Статистичного щорічника Херсонської області за 2013 рік» [7]

До здобуття незалежності ідеологія й стратегія регіонального розвитку в Украї-

ні підпорядковувалася не задоволенню потреб населення, а обслуговуванню єди-

ного народногосподарського комплексу СРСР, у складі якого Україні наполегливо нав'язувалися атрибути невіддільності. Штучна й неефективна інтеграція економіки регіонів України в колишні загальносоюзні галузеві та функціональні структури заважала розвитку економічних зв'язків зі світовим співтовариством і сприяла нерівномірному освоєнню території, істотній диференціації рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, гіпертрофованій урбанізації окремих промислових регіонів, у яких на територіях інтенсивного видобутку корисних копалин виникали й швидко зростали індустріальні центри [6]. Хоча розвиток промисловості в аграрних регіонах, яким, наприклад, завжди була Херсонська область у її сучасних межах, сприяв підвищенню рівня економічного розвитку, розвитку сфери послуг, освіти, науки, будівництву транспортної інфраструктури тощо.

У сучасних умовах урбанізації важливу роль у забезпеченні стабільності економіки України на шляху реформ є прискорення темпів економічного й соціального розвитку міст [5], проте з особливою увагою до комфорту життя людей у них, до якості інфраструктури, комунального господарства тощо.

Протягом тривалого часу найвища динаміка урбанізації була притаманна східним областям України. Високий рівень урбанізації нині спостерігається в Харківській і Запорізькій областях. Близькими до середньодержавних є показники частки міського населення в Миколаївській та Одеській областях. Найнижчі рівні урбанізації спостерігаються в Закарпатській, Тернопільській, Івано-Франківській і Чернівецькій областях. Херсонська область, маючи показник рівня урбанізації близько 63%, знаходиться в групі «середняків» серед інших регіонів України.

Херсонська область розташована на півдні України, у басейні нижньої течії Дніпра, у межах Причорноморської низини. Територія області займає 4,7% площі України. В області 18 районів, 3 міста обласного значення, м. Херсон (з трьома внутрішньоміськими районами), 259 сільських рад. На початок 2013 року в області мешкало 1 078,2 тис. осіб. Щільність міського населення становить 23 особи на км² (в Україні – 52). За кількістю населення область посідає 22 місце, а за показником загальної щільності населення на 1 км² – одне з останніх місць [4; 7].

Херсонська область належить до агропромислових регіонів, сітка міських поселень якого представлена одним великим містом (Херсон), одним середнім містом (Нова Каховка) і декількома малими містами, які мають тісні економічні, транспортні, управлінські й соціальні зв'язки з обласним центром та менші зв'язки з містами інших регіонів України. Як правило, міські поселення є центрами прилеглих сільських територій (локальних систем розселення) і відіграють значну системоутворюючу роль.

До 1970 року міське населення Херсонської області постійно зростало й переважало над сільським. Частка міського населення області, яка не належить до гіперіндустріальних регіонів України, за післявоєнний період зросла з 40,3 до 61,5%, і ця тенденція зберігається [2]. Уже після 1970 року ситуація практично повністю вирівнюється, і кількість міських жителів постійно переважає над кількістю сільських.

Чітко зростаючу динаміку чисельності міського населення області за окремі роки можна спостерігати на нормованій діаграмі, де наведено відносні показники чисельності міського й сільського населення за 1959–2014 роки (див. рисунок 3). Така тенденція не є новою: міграція до

міст, як і всюди, зумовлювалася тим, що міста концентрують у собі більшість управлінських і підприємницьких структур, стають осередками культури й науки,

створюють більш високий порівняно з іншими населеними пунктами рівень життя [3].

Динаміка чисельності міського та сільського населення Херсонської області

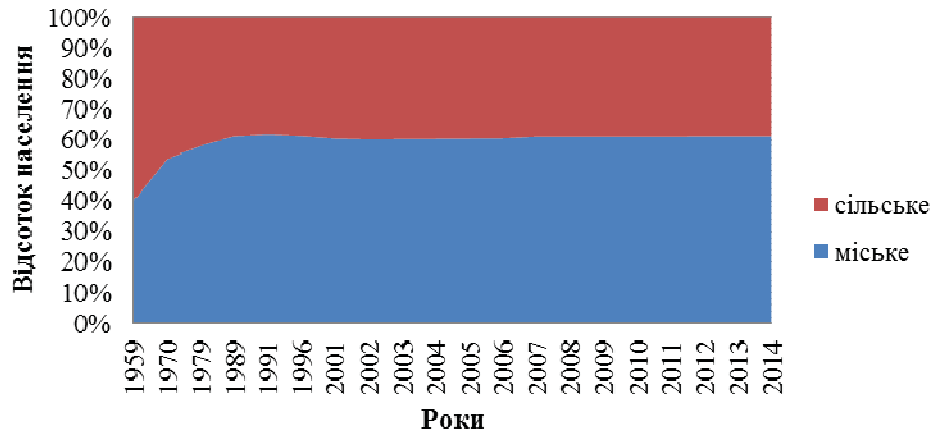

Рис. 3. Динаміка чисельності міського та сільського населення Херсонської області (в період 1959-2014 роки)

Примітка: складено автором за матеріалами «Статистичного щорічника Херсонської області за 2013 рік» [7]

Аналізуючи особливості розподілу населення Херсонської області, можна виявити певні закономірності. За даними таблиці 1 чітко простежується, що основна частина міського населення регіону зосереджується в міськрадах Гола Пристань, Нова Каховка, Херсон та м. Каховці. Значна щільність населення в межах міськрад є цілком закономірною, адже саме сюди спрямовуються всі потоки внутрішньообласних міграцій, міське населення концентрується на незначній площі в межах переважно міської забудови. У цих містах зосереджуються різноманітні торгові, фінансові центри, заклади освіти, медицини тощо. Наявність робочих місць, соціальних закладів і культурно-розважальних закладів – усе це формує в людей бажання жити саме в місті або прямувати до нього з поселень нижчого ієрархічного рівня.

Серед районів лідером за відсотком міського населення є Генічеський – 55,9%. Це також один із найбільших за площею й людністю районів у Херсонській області. Генічеський район розташований на південному сході області. На території району розміщуються підприємства харчової, легкої промисловості, підприємства будівельних матеріалів. У районі нараховується 46 загальноосвітніх шкіл, 3 музичні й спортивні школи. Також наявне Генічеське медичне училище та 3 професійно-технічні училища, 51 лікувальний заклад, у тому числі 6 лікарень. Узбережжя Азовського моря, на якому розташований Генічеський район, – це курортна зона, що, безумовно, визначає порівняно більшу частку міського населення в ньому. Зазначимо, що райони з вигідним рекреаційним розташуванням, а саме з виходом до Чорного й Азовського морів (Скадовський, Калан-

чацький, Голопристанський, Чаплинський та Новотроїцький), також характеризуються значним відсотком міського населення [1].

Таблиця 1

Територія та кількість наявного населення за районами й міськрадами області (на 1 січня 2014 року)

	Територія, тис. км ²	Кількість населення, тис. осіб	У тому числі		Відсоток міського населення	Щільність населення, осіб на 1 км ²
			міське	сільське		
Херсонська область	28,461	1 072,5	656,2	416,3	61,2	38
за районами й міськрадами						
Бериславський	1,721	48,4	16,8	31,6	34,7	28
Білозерський	1,534	66,8	9,7	57,1	14,5	44
Великолепетиський	1,000	17,1	8,4	8,7	49,1	17
Великоолександрівський	1,540	26,3	9,9	16,4	37,6	17
Верхньорогачицький	0,915	12,2	5,8	6,4	47,5	13
Високопільський	0,701	15,2	6,2	9,0	40,8	22
Генічеський	3,008	60,6	33,9	26,7	55,9	20
Голопристанський	3,411	46,0	0	46,0	0	13
Горностаївський	1,018	19,9	6,7	13,2	33,7	20
Іванівський	1,120	14,3	4,6	9,7	32,2	13
Каланчацький	0,916	21,8	11,3	10,5	51,8	24
Каховський	1,451	36,2	5,7	30,5	15,7	25
Нижньосірогоський	1,209	16,3	5,0	11,3	30,7	13
Нововоронцовський	1,005	21,7	6,4	15,3	29,5	22
Новотроїцький	2,298	36,4	15,1	21,3	41,5	16
Скадовський	1,456	48,3	22,0	26,3	45,5	33
Цюрупинський	1,759	72,2	36,5	35,7	50,6	41
Чаплинський	1,722	35,6	12,8	22,8	36,0	21
Гола Пристань (міськрада)	...	15,0	14,8	0,2	98,7	...
м. Каховка	0,031	37,3	37,3	0	100,0	1203
Нова Каховка (міськрада)	0,223	69,0	62,9	6,1	91,2	309
Херсон (міськрада)	0,423	335,9	324,4	11,5	96,6	794

Примітка: матеріали «Статистичного щорічника головного управління статистики в Херсонській області за 2013 рік»

Порівняно високим показником відсотка міського населення характеризується Цюрупинський район, розташований у нижній лівобережній частині Дніпра. Цюрупинськ – це районний центр, місто-супутник Херсона; це невід’ємна частина Херсонської агломерації. У вихорі нових тенденцій проживання людей за містом набирає швидких обертів. Люди нині більше схильні до екологічно чистого передмістя, ніж до забрудненого шумного міста, тому погоджуються долати певну відстань до місць докладання праці. Цюрупинськ являє собою місце проживання великої кількості населення, зайнятого в обласному центрі. Щоденна маятникова

міграція створила тісні зв’язки між Херсоном, Цюрупинськом та поближеними до них поселеннями району.

Найнижча частка міського населення спостерігається в Білозерському районі – 14,5%. З огляду на розташування Білозерського району в західно-південній частині Херсонщини поблизу обласного центра можна стверджувати, що населення цього аграрного району дуже часто також обирає спосіб маятникових міграцій. У районі наявні унікальні умови прилиманної зони, які дають можливість для вирощування винограду, плодів та інших сільськогосподарських культур, що у свою чергу забезпечує людей зайнятстю також поза містом.

Таблиця 2

Групування районів Херсонської області за часткою міського населення

Рівні за показником частки міського населення (%)	Низький (0–18,6)	Середній (18,7–37,2)	Високий (37,3–55,9)	Найвищий (91,2–100)
Адміністративно-територіальні одиниці	Голопристанський, Білозерський, Каховський райони	Горностаївський, Бериславський, Іванівський, Нижньосірогозький, Нововоронцовський, Чаплинський райони	Великоолександрівський, Великопетиський, Верхньорогачицький, Високопільський, Каланчацький, Генічеський, Новотроїцький, Скадовський, Цюрупинський райони	Міськрадим. Херсона, м. Каховки, м. Нова Каховка, м. Гола Пристань
Кількість міського населення (тис. осіб)	15,4	52,3	149,1	439,4
Частка міського населення в межах рівня (%)	2,36	7,97	22,72	66,96
Середня людність міських населених пунктів (осіб/м.н.п.)	7 716,5	7 434	7 424,3	43 780,7

Примітка: складено автором за матеріалами «Статистичного щорічника Херсонської області за 2013 рік» [7]

Якщо згрупувати адміністративні одиниці Херсонської області за часткою міського населення в них, то на одному боці будуть розташовані міста (міськради), у яких зосереджується більшість міського населення, а на іншому – три адміністративні райони (Голопристанський, Білозерський, Каховський), у яких міського населення майже в 30 разів менше (див. таблицю 2). Таку ситуацію можна простежити також за показником середньої людності міських населених пунктів, який розраховується як відношення чисельності міського населення до кількості міських населених пунктів, у томі числі селищ міського типу. Отже, для області характерна величезна територіальна диференціація міського розселення. Загалом відсоток, який область має щодо міського населення, забезпечується міськими радами; адміністративні райони Херсонської області, які належать до районів із порівняно високим рівнем урбанізації, характеризуються показниками, переважно вдвічі меншими за обласний.

На сьогодні урбанізаційні процеси в Україні не завершені та ґрунтуються на інтенсивному зростанні людності столиці, обласних центрів і великих міст, визнаних потужними центрами ще в радянські часи. Можна стверджувати, що інтенсифікація міського способу життя в державі має кількісний характер і пов'язується з можливістю працевлаштування (відповідно, активними міграційними тенденціями) більше, ніж із перетворенням самих міст, покращенням життя та його комфорту в них, здобуттям містами нових функцій (тобто якісними аспектами їх розвитку).

Розглядаючи регіональні особливості урбанізації, необхідно відзначити, що багато регіонів України тривалий час «обходили» процеси інтенсивної індустріалізації й урбанізації. Зокрема, Херсонська область, на відміну від індустріальних регіонів Сходу України, досі має риси більше периферійної, типово аграрної області, ніж урбанізованого регіону.

Херсонщина відзначається невисокими показниками частки міського населення. Однак, дослідивши динаміку збільшення

як кількості міських населених пунктів, так і чисельності міського населення за певні роки, бачимо, що процес урбанізації має досить значну позитивну динаміку і в цьому регіоні. Постійне збільшення міського населення за рахунок внутрішньорегіональних міграцій свідчить про те, що населення області прагне постійно покращувати умови свого проживання, праці, відпочинку тощо та обирає місцем працевлаштування, освіти привабливі для цього

центри, насамперед єдине велике місто – обласний центр Херсон.

Подальші дослідження урбанізації відповідно до регіональної специфіки й масштабів розвитку різних форм міських поселень з акцентом на сучасних трансформаціях та історії освоєння Херсонщини дасть змогу всебічно розглянути його сутність, зрозуміти тенденції, а також значно оптимізувати територіальне управління розвитку міських поселень і міського середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Геническ курортный: международный справочник / под ред. В.В. Андрейченко, В.С. Голубенко. – Херсон : ООО «Редакция газеты «Губерния», 1997. – 30 с.
2. Географія Херсонщини : [навч. посібник] / І.О. Пилипенко, Д.С. Мальчикова, С.Л. Єрмакова, М.М. Руденко, О.М. Грачова, А.В. Козловець, А.Ю. Саркісов. – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2007. – 221 с.
3. Гречана С.І. Економічний та соціальний розвиток сучасного міста : [монографія] / С.І. Гречана. – Луганськ : Ноулідж, 2011. – 193 с.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Посацький Б.С. Основи урбаністики : [навч. посібник] : у 2 ч. / Б.С. Посацький. – 2-ге вид., доп. – Львів : Манускрипт, 2002– . – Ч. 1 : Урбанізація та територіальне розпланування. – 2002. – 120 с.
6. Салій І.М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти / І.М. Салій. – К. : Наукова думка, 2005. – 303 с.
7. Статистичний щорічник Херсонської області за 2013 рік : статист. зб. / за ред. В.А. Вознюка. – Херсон : Головне управління статистики в Херсонській області, 2014. – 503 с.